

3. Чини парастаса і погребенія. Львів: Ставропигійський Інститут 1887³⁷

Згоду до друку дав 10 січня 1887 р. у Львові митрополит Сильвестр Сембратович.

Чини складаються із:

Порядку парастасу.

Порядку похорону в Христа для віруючих мирян.

Порядку похорону дітей.

Порядку похорону в неділю Пасхи і протягом усього світлого тижня.

Порядку парастаса від неділі Фоми до славлення вознесіння Господнього.

Крім наведених літургійних порядків, у ньому наводиться також велике повчання для священників про похорон та про богослужіння за померлими.

4. Молебное пеніє до пресвятої Богородици. Київ: Києво-Печерская Лавра 1875³⁸

У богослужінні до Богородиці немає ніяких даних про його схвалення. Однак можна припустити, що процес ухвалення відбувався згідно з монастирськими правилами.

5. Типик. Во Львові: Ставропигійський Інститут 1833³⁹

Типікон не належить до церковної книги у прямому значенні цього слова. Проте містить всі точні інструкції для проведення богослужінь. Лише рідко трапляється, що його не відносять до літургійних книг.

У першій частині типікону наводяться загальні схеми вечірні, утрени та божої святої літургії для співців. У вказівках для співаків наголошується також на можливих варіантах текстів під час перебігу святкування.

У другій частині типікону наводиться порядок богослужінь у конкретних випадках.

о. д-р Марко БЛЯЗА, ТІ (Варшава)

ЛІТУРГІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД І СПІВ У ВІЗАНТІЙСЬКО-РУМУНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Я вибрав таку тему статті тому, що в українському середовищі літургістів візантійсько-румунська традиція до сих пір це справді *terra incognita*. Основною причиною цього, здається, є мовний бар'єр. Адже румунська мова не слов'янська, а східно-романська. З другого боку слов'янські мови, а особливо церковнослов'янська, мали немалий вплив на розвиток румунської мови.

Іншим бар'єром, який виникає із попереднього, це дуже обмежені контакти між українськими та румунськими представниками Церков візантійської традиції. Тому мало знаємо про переклад літургійних текстів та про спів візантійсько-румунський. Що більше, румунські літургійні тексти нам нецікаві також тому, що вони не мали впливу на розвиток наших літургійних текстів в Україні, так православних, як греко-католицьких. Радше навпаки: то церковнослов'янські богослужбові книги мали вплив на румунські літургійні тексти.

Візантійсько-румунська традиція дуже особлива тому, що від часів здобуття Римським імператором Траяном Дакії у 107 році, мешканці сучасної Румунії почали піддаватися латинським впливам у культурі. А до цього часу панували в Дакії радше гелленські впливи¹. Візантійсько-румунську традицію представляють Румунська Православна Церква (*Biserica Ortodoxă Română*), яка має статус патріархату із 1925 року, та Румунська Церква З'єднана з Римом (*Biserica Română Unită cu Roma*), тобто греко-католицька, яка тепер має статус верховного архієпископства. Ця остання виникла в 1700 році в місті Альба Юлія як результат церковної унії православної Церкви в Трансільванії — тоді частина Австрійської імперії — з Римо-католицькою Церквою. З другого боку треба підкреслити, що мешканці Дакії прийняли християнство вже в другій половині IV століття².

Метою цієї статті буде наблизити деякі основні аспекти візантійсько-румунської традиції, а саме описати перші переклади богослужбових книг на румунську мову, порівняння деяких основних текстів молитов між Румунською Православною Церквою та Румунською Церквою З'єднаною з Ри-

³⁷ ГТФ. Чини парастаса і погребенія. Львів: Ставропигійський Інститут 1887.

³⁸ ГТФ. Молебное пеніє до пресвятої Богородици. Київ: Києвопечерская Лавра 1875.

³⁹ ГТФ. Типікон. Львів: Ставропигійський Інститут 1833.

¹ Поп. М. Eliade. *Rumuni: Zarys historii*. Bydgoszcz 1997, с. 26.

² Поп. М. Eliade. *Rumuni*, с. 30; I. Ploscaru. *Scurtă istorie a Bisericii Române*. Timișoara 1999, с. 66–80; В. А. Цыпин. *Церковное право: Круглый стол по религиозному образованию в Русской Православной Церкви*. Москва 1996, с. 216–217.

мом (греко-католицькою). Наприкінці коротко покажу, на чому опирається і чим характерний літургійний спів у візантійсько-румунській традиції.

1. Перші переклади богослужбових книг румунською мовою

Перші переклади богослужбових книг румунською мовою походять із XVI століття, а деякі дослідники вважають навіть, що вже в XV столітті появились перші румунські богослужбові манускрипти. Найстаріша відома богослужбова книга — це *Воронецький Кодекс (Codicilele Voronțean)*, в яким знаходяться Діяння Апостольські, починаючи з 18 глави, послання св. Апостола Якова та два послання св. Апостола Петра. Наступними книгами є Псалтирі: книгаря Скеяна (*Psaltirea Scheiană*), монастиря Воронеж (*Psaltirea Voronțeană*) та історика Євдоксія Хурмазака (*Psaltirea Hurmazachi*).

Щодо самих перекладів, необхідно зауважити, що вони були під досить сильним впливом гуситів, які раніше виплекали ідею перекладу Святого Письма на національну мову; у тому випадку чеську. Також деякі дослідники вважають, що у цих перекладах можна зауважити протестантські впливи. Манускрипти XVI століття були творені в Венеції, Швайцміці в Нижній Силезії (зараз місто Свідниця в Польщі) та в Брашові в Трансільванії.

Манускрипти цього періоду були писані діалектами румунської мови: найчастіше південно-східної або північно-східної Трансільванії. Деякі церковнослов'янські слова залишилися в румунському тексті неперекладеними. Правдоподібно, копіїсти або знали значення цих слів і вважали, що читач теж не буде мати проблем з їх значенням, або зовсім не розуміли цих слів. В текстах знаходяться також угорські слова, пов'язані з гірською термінологією, які копіїсти не переклали. В цьому випадку, правдоподібно, перекладач, не знаючи угорської мови, залишив оригінальне слово³.

Перші друковані богослужбові книги румунською мовою появляються в середині XVI століття. Були вони видані в Молдавській друкарні в Сібію. Першою друкованою книгою для Православної Церкви було *Слов'янсько-Румунське Чотироевангеліє (Tetraevanghelul slavo-român, 1561)*⁴. Відповідальні за видання цієї книги, диякон Коресі із Тирговішта та дяк Тудор, писали, що мета цієї публікації «щоб зрозуміли і вчилися румуни, ким є християни»⁵. 1563 року Коресі й Тудор видали Апостола, який врахував румунські переклади з вище згаданих кодексів монастиря Воронеж. У 1570 році видано дві богослужбові книги: Псалтир, який врахував попередні румунські переклади, та Літургикон, званий *Літургиконом Коресі (Liturghierul lui Coresi)*. Ця

³ Пор. Е. Braniște. *Liturgica generală* / Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. București 1993, с. 666–668.

⁴ Скоріше в цій друкарні, бо в 1544 році тут був друкований лютеранський катихизм; пор.: Е. Braniște. *Liturgica generală*, с. 669.

⁵ Цит. за: Е. Braniște. *Liturgica generală*, с. 669.

остання книга є найстаршою з-поміж усіх літургиконів в румунській мові. На жаль, вона не містить всіх текстів православних служб, а лише текст Літургії св. Івана Золотоустого. Цей текст зі слов'янського манускрипту ймовірно переклали священники церкви св. Миколая Скей із Брашова, з допомогою диякона Коресі.

В 1577 році Коресі видає наступний варіант Псалтиря, а 1580 року з'являється друге видання *Слов'янсько-Румунського чотироевангелія (Tetraevanghelul slavo-român)*. В 1581 році Коресі видрукував *Казання або Євангеліє з наукою (Cazania sau Evanghelia cu învățătură)*. Ця книга містить проповіді на майже всі неділі літургійного року та на великі свята. Авторами проповідей були священники церкви св. Миколая Скей із Брашова Яне і Міхай, які дуже добре володіли румунською мовою. Натомість в 1582 році по-румунськи видано дві перші книги Старого Завіту: Буття та Виходу. Ініціатором цього перекладу був кальвінінський єпископ Міхail Тордаш. Варто також зауважити, що тексти друковані дияконом Коресі розповсюджувалися досить скоро у всіх румунсько-мовних країнах⁶.

З XVII століття кількість богослужбових книг в румунській мові стає ще більшою. З'явилися нові осередки румунських богослужбових книг, особливо в Румунській Країні (Țara Românească)⁷. В 1640 році видруковано *Румунський Часослов (Ceaslov românesc)*, а в 1642 — *Казання в румунській мові (Cazania în limbă română)*, які були вперше опубліковані в Києві. З другого боку, в той час друкувалося також богослужбові книги церковнослов'янською мовою — наприклад, *Слов'янський Літургикон (Liturghier slav, 1646)*, а навіть *Наслідування Христа* Томи Кемпійського. У молдавському місті Яссах 1646 року митрополит Варлаам видав у друкарні Трьох Святителів румунською мовою *Молебень до Пресвятої Богородиці (Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu)*, а три роки раніше — проповіді на неділі, Господські та свята великих святих⁸.

У другій половині XVII століття митрополит Яссів Дософтей переклав на румунську мову, користаючись із грецьких та слов'янських текстів, *Боже-ственну Літургію (Dumnezeiasca Liturghie)* та *Малий требник (Molitvelnicul mic)*. Він також видав в 1680 році *Загальнозрозумілий Псалтир (Psaltirea de-nțele)* з паралельним, слов'янським текстом. Рік пізніше він видав *Загальнозрозумілий требник в румунській мові (Molitvelnicul de-nțele în limbă română)*, в якому знаходяться між іншими чини хрещення, подружжя, елеопомазання та похорону. В 1683 році видрукував *Октоїх (Octoiul)* румунською мовою. У всіх цих книгах у вступі митрополит Дософтей писав про необхідність перекладів богослужбових книг на румунську мову⁹.

⁶ Пор. Е. Braniște. *Liturgica generală*, с. 670–672.

⁷ Румунська Країна це географічна територія, яка зараз знаходиться у південно-східній Румунії; головним містом є Бухарест.

⁸ Пор. Е. Braniște. *Liturgica generală*, с. 672–673.

⁹ Пор. Е. Braniște. *Liturgica generală*, с. 679.

Ця потреба введення до служб румунської мови була пов'язана з фактом, що як священнослужителі, так і вірні не розуміли церковнослов'янської мови як цілком чужої для них (адже румуни не є слов'янами). Тим більше, що з плином часу румунські священники на службах почали дуже спотворювати фонетику церковнослов'янської мови, і це явище названо «боскородірею» (*boscorodirea*). За дослідженнями румунських науковців це слово має староукраїнське походження й означає «белькотати». Тому грецькі православні ієрархи нарікали, що румунські священники не вмюють хрестити і тим самим піддавали під сумнів дійсність такої тайни. Як же могли священники уділяти святи тайни, якщо вони не тільки не знали значення церковнослов'янських слів, а ще спотворювали їх вимову?¹⁰

За митрополита Румунської Країни Антона Івряню (1708–1716) були видавані не тільки богослужбові книги по-румунськи, але також слов'янські, грецькі й арабські. Ці останні були друковані на прохання антиохійського патріарха Атанасія III Даббаса (1686–1694; 1720–1724)¹¹. У цьому часі були публіковані літургикони, требники, октоїхи та часослови. На початку XVIII століття були також надруковані тріоди й мінеї румунською мовою¹².

Також треба зауважити, що після унії з Римом у 1700 році Румунська Церква З'єднана з Римом (греко-католицька) почала видавати свої богослужбові книги, з-поміж яких дуже важливим видається *Архиєратикон Інокентія Міку-Кляйна* (*Arhieraticon lui Inochentie Micu-Klein*). Інокентій Міку-Кляйн (1692–1768) був греко-католицьким єпископом Бляжу. Однак з огляду на те, що він як єпископ та член парламенту боронив права румунів в Австрійській імперії, впав у конфлікт з угорськими членами парламенту, а навіть з самою імператрицею Марією Терезою. В результаті цього конфлікту Інокентій Міку-Кляйн в 1745 році стає біженцем й осідає у Римі. Там він редагує свій *Архиєратикон*¹³.

Текст цієї богослужбової книги вказує на те, що румуни греко-католики далі відмовляли деякі молитви по церковнослов'янськи — наприклад «Царю небесний», «Отче наш» чи «Трисвяте»¹⁴. Що більше, в тексті виступають слова слов'янського походження, яких румуни сьогодні не вживають — наприклад «благословенний», яке в *Архиєратиконі Інокентія Міку-Кляйна* появляється в формі «*blagoslovit*»¹⁵. Натомість сьогодні це слово існує передовсім у романській формі «*binecuvântat*».

¹⁰ Поп. I. Ploscaru, op. cit., с. 38–46.

¹¹ Поп. E. Braniște. *Liturgica generală*, с. 680–681.

¹² Поп. E. Braniște. *Liturgica generală*, с. 682.

¹³ Поп. Inochentie Micu-Klein. *Arhieraticon*. Ediție după originalul manuscris (вступ I. Chindriș). București 2000, с. 5–13.

¹⁴ Inochentie Micu-Klein. *Arhieraticon*, с. 75.

¹⁵ Inochentie Micu-Klein. *Arhieraticon*, с. 78.

2. Порівняння деяких основних текстів молитов Румунської Православної Церкви та Румунської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицької)

Сучасні літургійні терміни в візантійсько-румунській традиції походять вже не тільки зі слов'янських мов, але також мають романське або навіть прямо латинське та грецьке коріння. Дуже часто на одне поняття в румунській мові можна знайти два слова: одне слов'янського, а друге романського походження (так званий білінгвізм). Нижче в таблицях зіставляю літургійні терміни та деякі молитви, які вживаються у Румунській Православній Церкві та Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицькій). Заздалегідь можу сказати, що православні радше вживають слова слов'янського походження, а греко-католики романського або грецького походження. Всі нижче представлені назви подані за сучасними богослужбовими книгами Румунської Православної Церкви та Румунської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицької)¹⁶.

Таблиця №1

Назви богослужінь та богослужбових книг, які ідентичні як в Румунській Православній Церкві, так у Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицькій)

Назва українською мовою	Назва в Румунській Православній Церкві та в Румунській Церкві З'єднаній з Римом (греко-католицькій)
Божественна Літургія у Святих Отця нашого Івана Золотоустого, Архієпископа Константинополя	Dumnezeiasca Liturghie a Celui între Sfinți Părintelui nostru Ioan Gură de Aur, Arhiepiscopul Constantinopolului
Божественна Літургія у Святих Отця нашого Василя Великого, Архієпископа Кесарії Кападокійської	Dumnezeiasca Liturghie a Celui între Sfinți Părintelui nostru Vasile Cel Mare, Arhiepiscopul Cezareii Capadociei
Божественна Літургія Передшесвячених дарів, звана і [Літургією] Святого Григорія Двоє слова	Dumnezeiasca Liturghie a darurilor mai înainte sfințite, numita și a sfântului Grigorie Dialogul
Вечірня	Vecernie
Утренья	Utrenie
Архиєратикон	Arhieraticon
Літургикон	Liturghier

¹⁶ Под. *Liturghier* / Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. București 2000; *Molitfelnic* / Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. București 1998; *Ceaslov* / Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. București 1992; *Liturghier*. Roma — Blaj: Tipolitografia Trullo s. r. l. 1996; *Orologhion*. Blaj: Tipografia seminarului arhiepiscopiei 1934; *Carte de rugăciuni și învățătura creștină*. Paris: Éditions du dialogue, société d'éditions internationales 1976.

Таблиця № 2

Назви богослужінь та богослужбових книг, які не є ідентичні в Румунській Православній Церкві та в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицькій)

Назва українською мовою	Назва в Румунській Православній Церкві	Назва в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицькій)
Повечер'я	Pavecerniță*	Dupăcinarul
Північна	Polunoșniță	Miezonopterul
Час перший	Ceasul întâi	Ora întâia
Час третій	Ceasul al treilea	Ora a treia
Час шостий	Ceasul al șaselea	Ora a șasea
Час дев'ятий	Ceasul al noulea	Ora a noua
Требник	Molitifelnic	Euhologhion
Часослов	Ceaslov	Orologhion

Щодо назв таїнств, вони ідентичні в цілій візантійсько-румунській традиції. Назва хрещення романського походження, хоча оригінально саме слово грецьке — *Botezul*. Миропомазання (*Mirul*), Євхаристія (*Euharistia*) та священства (*Hirotonia*) грецького походження, хоча і ці назви увійшли в румунську мову під слов'янським впливом. Для таїнства священств окрім слова *Hirotonia* (хіротонія) вживається також слово романського походження *Preoția* (священство). Сповідь та елеопомазання в румунській мові слов'янського походження: *Sprovada* (Сповідь) або *Pocăință* (Покаяння) та *Maslul* (від слова «масло», яке тут означає елеопомазання). Натомість подружжя — *Casătorie* — романського походження (від румунського слова *casă*, тобто «дім»)¹⁷.

Різниці виступають теж в молитвах. Навіть «Господи помилуй» інакше звучить в Румунській Православній Церкві та в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицькій): у православних «Господи помилуй» має слов'янські впливи: *Doamne miluiește*. Натомість в греко-католиків має воно романське коріння і буквально означає «Господи помилуй нас»: *Doamne, îndura-te spre noi*.

Також у молитвах «Отче наш» та «Вірую» існують деякі різниці в текстах Румунської Православної Церкви та Румунської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицької). Різниці в таблиці підкреслені.

* До сьогодні інколи повечер'я називається павечерниця, наприклад в богослужбових книгах старообрядців. Пор. *Устав Арсенія Уральського*. Верещагіно 2005, с. 29.

¹⁷ Пор. *Catehism Ortodox / Episcopia Ortodoxă Alba Iulia*. Alba Iulia 1995, № 60–68, с. 33–42; *Carte de rugăciuni și învățătura creștină*, с. 43.

Таблиця № 3

Молитва «Отче наш»

Офіційний текст молитви «Отче наш» в Українській Греко-католицькій Церкві*	Румунська Православна Церква**	Румунська Церква З'єднана з Римом (греко-католицька)***
Отче наш, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні, і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого	Tatăl nostru, Care ești în ceruri, sfințească-se numele tău vie împărăția Ta, facă-se voia Ta precum în cer așa și pe pământ. Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă astăzi și ne iartă nouă greșelile noastre precum și noi iertăm greșiților noștri și nu ne duce pe noi în ispită ci ne izbăvește de cel rău	Tatăl nostru, care ești în ceruri, sfințească-se numele tău, vină împărăția ta, fie voia ta precum în cer așa și pe pământ. Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi și ne iartă nouă păcatele noastre precum și noi iertăm greșiților noștri și nu ne duce în ispită ci ne mântuiește de cel rău

У православному варіанті молитви «Отче наш» частіше ніж у греко-католицькій вживається слова слов'янського походження (*greșelile* — гріхи, *ne izbăvește* — визволи нас). Натомість у греко-католицькому тексті замість вище згаданих слов'янських слів появляються слова латинського походження (рум. *păcatele* — гріхи, лат. *peccata*) або угорського походження (*ne mântuiește* — визволи нас)¹⁸). Крім того, румунський православний текст вірніше передає вираз «хліб наш насущний» — *pâinea noastră cea spre ființă*, — який знаходиться в Молитві Господній в Євангелії св. Матея: *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον*; лат. *panem nostrum supersubstantialem* (Мт. 6:11)¹⁹). Таким чином румунський православний текст цей вираз передає так само як офіційний текст молитви «Отче наш» в Українській Греко-католицькій Церкві. А текст Румунської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицькій) перекладає цей вираз як «хліб наш на кожний день» (буквально: *на всі дні*) — *Pâinea noastră cea de toate zilele*.

* Текст подано за: *Священна і Божественна Літургія Святого Отця нашого Йоана Золотоустого і Святого Отця нашого Василя Великого*. Львів: Місіонер 2003, с. 66.

** Текст подано за: *Liturghier / editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române*. București 2000, с. 171.

*** Текст подано за: *Liturghier*. Roma — Blaj: Tipolitografia Trullo s.r.l. 1996, с. 84.

¹⁸ Це слово походить від угорського *mentes*, яке означає «бути вільним від». Пор. *Magyar-Angol. Angol-Magyar újszótár*. Budapest 1998, с. 188.

¹⁹ Пор. *Novum Testamentum Graece et Latinae*. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt 1930, с. 13 (Мт. 6:7–18).

Таблиця № 4

Молитва «Вірую» (рум. Crezul)

Різниці в таблиці підкреслені

Офіційний текст молитви «Вірую» в Українській Греко-католицькій Церкві*	Румунська Православна Церква**	Румунська Церква З'єднана з Римом (греко-католицька)***
Вірую в єдиного Бога Отця, вседержителя, творця неба і землі, і всього видимого і невидимого. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, єдиногородного, від Отця родженого перед усіма віками. Світло від світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, несотвореного, єдиносущного з Отцем, що через нього все сталося. Він задля нас людей і нашого ради спасіння зійшов із небес, і воплотився з Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком. І був розп'ятий за нас, за Понтія Пілата, і страждав, і був похований. І воскрес у третій день, згідно з Писанням. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця. І вдруге прийде зі славою судити живих і мертвих, а його царству не буде кінця. І в Духа Святого, Господа животворящего, що від Отця [і Сина] ісходить, що з Отцем і Сином рівнопоклянемиї і рівнославимий, що говорив через Пророків.	Cred întru unul Dumnezeu Tatăl <u>Atotțitorul</u> <u>Făcătorul cerului și pământului</u> <u>Al tuturor celor văzute și nevăzute</u> <u>Și întru unul Domn Iisus Hristos</u> Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut Care din Tatăl S-a născut Mai înainte de toți vecii <u>Lumină din Lumină</u> <u>Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat</u> <u>Născut, iar nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl</u> Prin Care toate s-au făcut Care, pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire S-a pogorât din ceruri <u>Și S-a întrupat de la Duhul Sfânt</u> <u>Și din Fecioara Maria</u> și S-a făcut om <u>Și S-a răstignit pentru noi</u> în zilele lui <u>Ponțiu Pilat</u> și a pățimit și S-a îngropat <u>Și a înviat a treia zi,</u> după Scripturi <u>Și S-a înălțat la ceruri</u> <u>Și șade de-a dreapta Tatălui</u> <u>Și iarăși va să vină cu slavă</u> <u>Să judece viii și morții</u> <u>A Cărui împărăție nu va avea sfârșit.</u> <u>Și întru Duhul Sfânt</u> <u>Domnul de viață Făcătorul Care</u> din Tatăl <u>purcede</u> <u>Cel ce împreună cu Tatăl și cu Fiul</u> <u>Este închinat</u> <u>și slăvit</u> Care a grăit prin prooroci.	Cred întru unul Dumnezeu Tatăl <u>atotținătorul</u> <u>Făcătorul cerului și pământului</u> <u>văzutei tuturor și nevăzutei</u> <u>Și întru unul Domn Iisus Hristos</u> Fiul lui Dumnezeu, Unul Născut Care din Tatăl S-a născut Mai înainte de toți vecii <u>Lumină din Lumină</u> <u>Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat</u> <u>Născut, iar nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl</u> Prin Care toate s-au făcut Care, pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire S-a pogorât din ceruri <u>Și S-a întrupat de la Spiritul Sfânt</u> <u>Și din Fecioara Maria</u> și S-a făcut om <u>Și S-a răstignit pentru noi</u> în zilele lui <u>Ponțiu Pilat</u> și a pățimit și S-a îngropat <u>Și a înviat a treia zi,</u> după Scripturi <u>Și S-a suit la ceruri</u> <u>Și șade de-a dreapta Tatălui</u> <u>Și iarăși va să vină cu mărire</u> <u>Să judece viii și morții</u> <u>A Cărui împărăție nu va avea sfârșit.</u> <u>Și întru Spiritul Sfânt</u> <u>Domnul de viață Făcătorul care</u> de la Tatăl <u>purcede</u> <u>Cel ce împreună cu Tatăl și cu Fiul</u> <u>este închinat</u> <u>și mărit</u> Care a grăit prin prooroci.

* Текст подано за: Священна і Божественна Літургія Святого Отця нашого Йоана Золотоустого і Святого Отця нашого Василя Великого, с. 54.

** Текст подано за: *Liturghier* / editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, с. 158–159.

*** Текст подано за: *Liturghier*. Roma — Blaj: Tipolitografia Trullo s.r.l. 1996, с. 75.

В єдину, святу, соборну й апостольську Церкву. Ісповідую одне хрищення на відпущення гріхів. Очікую воскресіння мертвих, і життя майбутнього віку. Амінь.	Întru una, sfântă, sobornicească și apostolească Biserică. Mărturisesc un Botez Spre iertarea păcatelor Aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie. Amin.	Întru una, sfântă, <u>catolică</u> și <u>apostolică</u> Biserică. Mărturisesc un Botez întru iertarea păcatelor Aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie. Amin.
---	--	--

На основі тексту «Вірую» показується одна із найважливіших різниць, яка вирішує окремість румунських православних та греко-католицьких християн. А саме йдеться про слово «Дух», означаюче третю іпостась Святої Трійці. І так в Румунській Православній Церкві Святий Дух віддається слов'янським виразом *Duhul Sfânt* або *Sfântul Duh*, а в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицької) відповідно вживається слово латинського походження *Spirit*. Так що «Святий Дух» називається в цій Церкві *Spiritul Sfânt* або *Sfântul Spirit* в залежності від контексту. Треба тут підкреслити, що ця різниця в візантійсько-румунській традиції так важлива, як в візантійсько-українській традиції проблема вживання слова «православний» Українською Греко-католицькою Церквою.

З другого боку варто зауважити, що в румунському греко-католицькому тексті про Святого Духа не виступає латинський додаток «і Сина» (Філіокве), так що в цьому випадку обидва румунські тексти схожі один на другий: *Care din / de la Tatăl purcede*. Натомість в офіційному тексті «Вірую» в Українській Греко-католицькій Церкві латинський додаток «і Сина» вміщено в квадратних дужках, так що ці слова можна вимовляти *ad libitum*.

Різниця появляється також у контексті імена «Ісус». Отже в тексті «Вірую» Румунської Православної Церкви виступає слов'янське *Iisus*, яке є калькою грецького *Ἰησοῦς*²⁰. Натомість в тексті «Вірую» Румунської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицької) залишається первісне слов'янське *Isus*, таке, яке вживалося до часів реформ московського патріарха Нікона в XVII столітті²¹.

Слово «слава» в тексті «Вірую» Румунської Православної Церкви віддається слов'янським словом *slavă*, а в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицької) — романським словом *mărire*. Подібно зі словом «рівнославимий»: в тексті Румунської Православної Церкви появляється вираз *împreună*²² (...) *slăvit*, а в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицької) — *împreună* (...) *mărit*.

Також відносно віри в Церкву в тексті «Вірую» Румунської Православної Церкви виступає слов'янське слово *sobornicească* (соборна), а в тексті Румун-

²⁰ Пор. грецький Текст «Вірую» в: *Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου* / The Divine Liturgy of our Father among the Saints John Chrysostom. Oxford 1995 с. 29–30.

²¹ Пор. *История Старообрядческой Церкви*: Краткий очерк. Львів 2009, с. 8.

²² Слово *împreună* означає буквально «разом».

ської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицької) латинське слово *catolică*, яке є калькою грецького слова *καθολική*. Натомість дуже цікаво віддається слово «апостольська» у вірі в Церкву. В тексті Румунської Церкви З'єднаної з Римом (греко-католицької) появляється латинське слово *apostolică*, яке калькою грецького *ἀποστολική*. Натомість в тексті «Вірую» Румунської Православної Церкви виступає слово *apostolească*. Що правда, воно теж походить оригінально з грецького *ἀποστολική*, але увійшло до цієї молитви безпосередньо із церковнослов'янського слова *апостольская*. На те вказує закінчення румунського слова в тексті «Вірую» Румунської Православної Церкви.

Таблиця № 5

Молитва «Всіх вас православних християн» на Великому вході
Різниці в таблиці підкреслені

Офіційний текст молитви «Всіх вас православних християн» на Великому вході в Українській Греко-католицькій Церкві	Румунська Православна Церква	Румунська Церква З'єднана з Римом (греко-католицька)
Всіх вас, православних християн, нехай пом'яне Господь Бог у Царстві Своїм, завжди, нині, і повсякчас, і на віки вічні	Pe voi pe toți <u>dreptmăritorilor</u> creștini Să vă pomenească Domnul Dumnezeu Întru împărăția sa Totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor	Pe voi pe toți <u>dreptcredincioșilor</u> creștini Domnul Dumnezeu să vă pomenească Întru împărăția sa Totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor

Щодо вживання слова «православні» на Великому вході в візантійсько-румунській традиції, треба вказати, що так православні, як греко-католики його вживають. Однак православні користаються тут романською калькою грецького *ὀρθόδοξοι*²³: *dreptmăritorilor*, де *mărire* означає «слава». Натомість греко-католики вживають слово означаюче «правовірні»: *dreptcredincioșilor*, де *credință* означає «віра».

3. Літургійний спів у візантійсько-румунській традиції

Початково спів у візантійсько-румунській традиції був під сильним, грецьким впливом. На початку XVIII століття єпископ Дамаскин із Бузау переклав з грецької мови тріодь пісню та пентекостарій і частково октоїх, якого переклад закінчив пізніше єпископ Грігоре із Римнік. В кінці цього ж століття єпископи із Римнік Кезаріє і Філарет довершили переклад мінеї. Спосіб видавання цих богослужбових книг вказує на те, що літургійні тексти були проголошені речитативом, хоча існували вже і в цьому часі так звані

²³ Пор. *Ἡ Θεῖα Λειτουργία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* / The Divine Liturgy of our Father among the Saints John Chrysostom, c. 18.

книги літургійного співу. Великою заслугою в веденні співу у тоді мав монастир Антім²⁴.

Перекладачі користалися грецькими текстами і тому дуже важко було їм до стосувати ці тексти до румунської мови в модуляції церковного візантійського співу. Однак ця адаптація вважається успішною. Тільки що в половині XX століття відбулася реадптація цих текстів. Теперішні автори цієї реадптації намагалися вживати більш сучасну лексику.

Вважається, що повне введення румунської мови до Церкви відбулося у кінці XVIII ст., коли була видана вище згадана мінея єпископів із Римнік, Кезарія і Філарета. Причиною так пізнього видання літургійних текстів до співу мало свою причину у тому, що віддати сенс грецьких гимнів (тропарів, кондаків, ікосів) на румунську мову не було легко з огляду на ритм версифікації²⁵. Тому на початку переклади на румунську мову були тяжкі, але поступово мова цих перекладів переходила еволюцію чистоти форми та вираження і точності стосовно до вимог правильності румунської мови.

Друкування румунських книг з церковною музикою не було легким питанням. Причини того були політичні та матеріальні. Тому Румунська Православна Церква з надією очікувала допомоги від набагато сильнішої Російської Православної Церкви²⁶. Таким чином появлялися також книги, які були перекладані на румунську мову із церковнослов'янської. Ці книги ввели до Румунської Православної Церкви багатоголосий спів, який вже існував в Росії.

Тому зараз в візантійсько-румунській традиції церковний спів синкретичний. З одного боку безупинно практикується грецький спів, який характерний тим, що він не багатоголосий, сама його ритміка є калькою грецького стихійного тексту. З другого боку в румунських церквах можна також почути багатоголосий спів. Він виступає в двох типах. Один із них — це слов'янські мелодії, особливо російські. Очевидно, вони пристосовані до румунської мови. Цей тип багатоголосого співу характерний для Російської Православної Церкви. Натомість другий тип — це корінне румунське багатоголосся. Цей тип співу можна почути так в Російській Православній Церкві, як і в Румунській Церкві З'єднаної з Римом (греко-католицької). Відповідно для монодичного грецького співу в богослужбових книгах вживаються невми, а в багатоголосі — п'ятилінійний нотопис.

Сподіваюся, що ця стаття хоча трохи допоможе відкрити багатство візантійсько-румунської традиції для українського середовища літургістів. Я сам мушу визнати, що ще багато в цій традиції є речей, які для мене не до

²⁴ Пор. E. Braniște. *Liturgica generală*, c. 682.

²⁵ У грецьких книгах гимни поділені на стишки; пор. E. Braniște. *Liturgica generală*, c. 683.

²⁶ Пор. E. Braniște. *Liturgica generală*, c. 683.

кінця зрозумілі. Тому я свідомий, що ця стаття далека від вичерпання питань пов'язаних з літургійними текстами та співом в візантійсько-румунській традиції. З другого боку, надіюсь, що це коротке представлення цієї традиції може стати спонукою до дальших досліджень в Україні. Тим більш інтригуючи є факт, що ця традиція не є ні слов'янською, ні грецькою, а саме романсько-латинською. Тому може вона стати спільною площиною в діалозі між латинським Заходом та візантійським Сходом.

P. Vojtech BOHÁČ, jun. (Prešov)

**DIE LITURGISCHE REFORM IN DER SLOWAKEI:
DIE ENTWICKLUNG DER SLOWAKISCHEN AUSGABEN
DES LITURGIKONS VON 1976, 1986 UND 1998**

Mit Freude darf ich Ihnen mitteilen, dass die Kongregation für die Ostkirchen am 14. September 1997 die slowakische Übersetzung der Göttlichen Liturgie des heiligen Johannes Chrysostomus mit Dekret Nr. 45/78 gutgeheißen hat¹.

... Wir genehmigen den Text der Göttlichen Liturgie des hl. Johannes Chrysostomus in der slowakischen Sprache. Alle anderen Übersetzungen sind ipso facto aufgehoben. Jedwede Widersprüche sind unzulässig².

*Achilles Kardinal Silvestrini, Prefekt
Miroslav S. Marusyn, Sekretär*

Mit diesen Worten hat am 14. September 1997 die Kongregation für die Ostkirchen den Text der neuen Übersetzung der *Göttlichen Liturgie des heiligen Johannes Chrysostomus* in die slowakische Sprache genehmigt³. Diese Übersetzung wurde am 21. Januar 1998 an dem Gemeinsamen Priestertag in Kraft gesetzt, mit Gültigkeit ab 22. Februar 1998, als der einzige erlaubte Text der Göttlichen Liturgie, im Gebiet der Eparchie von Prešov und des Exarchat von Košice⁴. Dieses Dokument wurde von beiden Bischöfen unterschrieben: vom Mons. Ján Hirka, Bischof von Prešov und vom Mons. Milan Chatur, Exarchen von Košice.

Die erste Version der neuen Übersetzung wurde in der slowakischen und tschechischen Sprache am 10. Dezember 1991 vom Bischof Ján Hirka vorgelegt. Aufgrund der Epiklese und der Rubriken wurde am 23. Mai 1993 eine neue angepasste Version vorgelegt. Die Antwort der Kongregation für die Ostkirchen von 20. September 1994 erhielt verschiedene Vorbehalte, die eingearbeitet werden sollten. Auch im Jahre 1995 gab es noch Vorbehalte gegen verschiedene Formulierungen. Am 19. März 1997 wurde in Rom vom Bischof Milan Chatur die Schlussversion vorgelegt, mit 154 sprachlichen Anmerkungen, von denen nur 5 nicht angenommen wurden, alle anderen wurden genehmigt und in den Text der Liturgie eingear-

¹ Liturgická komisia pri Gréckokatolíckom biskupstve v Prešove. *Sprievodný list k najnovšiemu prekladu liturgie sv. Jána Zlatoústeho do slovenského jazyka*. Prešov, 11. November 1991.

² Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus. *Decretum* Nr. 45/78, 14. September 1997.

³ Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus. *Decretum* Nr. 45/78, 14. September 1997.

⁴ Spoločná liturgická komisia. *Úpravy pre slávenie svätej liturgie v prešovskej eparchii a košickom exarcháte*. Prešov, 12. November 1997.